

Клавка

Дія роману Марини Гримич «КЛАВКА» відбувається у Спілці письменників України і в київському письменницькому будинку РОЛІТ у 1947 році, коли відбувся сумнозвісний Пленум, відомий в історії розгромом української літератури, зокрема паплюженням Юрія Яновського та Максима Рильського. Але мало хто знає, що розправою над цими двома класиками не обмежилось: українських літераторів — колег по перу, сусідів по дому — нацьковували одне на одного, користуючись їхніми амбіціями. Учасники подій по-різному вийшли з нелегкої етичної ситуації — хто з високо піднятою головою і посмішкою на устах, а хто в ганьбі і досмертних докорах сумління.

Клавка, секретарка Спілки письменників, знає про письменників усе, а драматичні події відбуваються на її очах. Паралельно в її досить одноманітному житті старої дівки відбуваються кардинальні зміни: вона опиняється в центрі любовного трикутника — між відповідальним працівником ЦК КП(б)У і молодим письменником, який щойно повернувся з фронту.

Літературне життя 1940-х, повоєнний Київ, Євбаз, комунальна квартира — це те тло, на якому розгортається динамічний сюжет.

An illustration of a woman with dark hair styled in a bun, wearing a light blue dress with a white collar. She is shown in profile, seated at a piano with her hands on the keys. The background is a textured gold color, and a large red shape, possibly representing the piano's body or a draped fabric, is behind her. The overall style is reminiscent of mid-20th-century book cover art.

марина тримич

КЛАВКА

НОРА
ДРУК

Марина Гримич

Клавка

Роман

Повне або часткове копіювання тексту твору, переклад, розміщення твору або його перекладів на сайтах та інших інтернет-ресурсах, будь-яке інше його використання без письмового дозволу правовласника ТОВ «Видавництво «НОРА-ДРУК» суворо заборонені. Порушення заборони тягне за собою відповідальність згідно із чинним законодавством.

ISBN 978-966-688-040-9.

© Нора-Друк, 2019

Розділ 1

Ледве переводячи подих, вона тремтячою рукою натиснула на гудзик дзвоника і стала нервово чекати, коли за великими важкими дверима почуються кроки розгніваної через її запізнення Єлизавети Петрівни.

Після того, як вона, Клавка, немов ошпарена, вискочила з ліжка, похапцем «почистила пір'ячко», вибігла з дому, стрімголов промчала прохідними дворами і підворіттями через скверик до будинку РОЛІТу¹ і злетіла сходами на третій поверх, пройшло не більше семи хвилин. Але все одно вона катастрофічно спізнилася!

Зараз Єлизавета Петрівна відчинить двері з крижаною маскою на обличчі і здавленим голосом промовить: «Доброго ранку, Клаво, проходите, будь ласка!»

Ох, це її «Клаво» — набагато гірше від будь-якого «Товаришко Блажкевич, ви знову порушили трудову дисципліну!», яке їй доводилося вислуховувати від начальства.

Єлизавета Петрівна й словом не обмовиться про те, що Клавка спізнилася на двадцять (так, на двадцять!) хвилин. Але вся постава письменниці, кожен її порух, кожне понад силу вимовлене слово свідчатиме, що вона ледь-ледь стримується. Адже, коли Єлизавета Петрівна брала друкарку Клавку до себе на підробіток, вона попереджувала: «Я маю кілька вад. Наприклад, хворобливу реакцію на спізнання. І знаю, що це не кінець світу, але нічого не можу з собою вдіяти».

Клавка нервово йорзала на місці, стоячи на вологій (коли це встигли її переполоскати?) подертій, але акуратно викладеній перед дверима квартири ганчірці, й розглядала підписи під дзвінками в комуналку: Прохорова Є.П., Глухенький І.П. і безіменна картка третього (відсутнього поки що) мешканця.

Нарешті почулося шаркання пантофлів Єлизавети Петрівни. Клавка з сумнівом прислухалась: а чи її це кроки? Зазвичай письменниця ходила дуже жваво. Вона завжди кудись поспішала, їй здавалося, що вона нічого не встигає, тому все робила швидко. Щоправда, з координацією рухів у неї було не все в порядку: біжучи підтюпцем до дверей, вона змітала на ходу все, що траплялося їй під руку, —

жбурляла ногою взуття, якщо воно стояло не на місці, скидала з вішака — випадково чи навмисне — незграбно повішений капелюх. А сьогодні все інакше — письменниця ледь-ледь пленталася.

Нарешті вона відчинила двері (замок їй довго не піддавався), смачно, по-фронтальному вилаялась і аж тоді привіталася:

— Доброго ранку, Клавочко! Добре, що ви спізнались. Я так погано спала цієї ночі!

Про неспокійну ніч можна було й не повідомляти: все й так чудово прочитувалося з її обличчя.

Клавка полегшено зітхнула від того, що уникла на цей раз гніву Єлизавети Петрівни, і, дрібно перебираючи ногами, рушила за нею.

Була субота, восьма година ранку. З дверей кімнати Єлизавети Петрівни вискочила дівчина з відром і ганчіркою. Це була Мотя — племінниця письменника Глухенького, сусіда Прохорової. Єлизавета Петрівна час від часу наймала її для своїх побутових потреб.

— Здрасьте! — привіталася худюще дівча у вилялялому ситцевому платтячку і з товстою косою кольору соломи за спиною й шмигнуло до туалету вилити з відра воду.

У Єлизавети Петрівни пахло свіжовимитим паркетом. Клавка любила запахи цієї кімнати: якщо не чисто вимитої підлоги, то старих книг, які вилаштувалися до стелі у стелажі. Дивовижно, як вдалося зберегти домашню бібліотеку у цьому будинку за війни: мешканці РОЛІТу, українські радянські письменники, всі до одного, з сім'ями були евакуйовані хто в Уфу, хто в Ташкент, хто в Алма-Ату, тоді як в їхніх квартирах упродовж двох років «розважались фашистські гади зі своїми підстилками». Після визволення Києва від німецьких окупантів славною Червоною армією квартири РОЛІТу перерозподілили заново, і не всім його мешканцям вдалося повернутись у свої довоєнні помешкання. Було дуже підозріло, що кімнату у Єлизавети Петрівни ніхто не відібрав, незважаючи на те, що за площею вона явно перевищувала норми. До того ж, письменниця повернулася в Київ не в 1944-му, як усі письменники, а рік тому, в 1946-му, а кімната на диво терпляче чекала на неї майже з усіма її скромними пожитками і розкішною бібліотекою.

Клавка механічно, оком старої дівки окинула помешкання Єлизавети Петрівни: тут панував суботній бездоганний порядок. Вона поставила сумочку на табуретку біля входу, а сама побігла помити руки до ванни:

інакше Єлизавета Петрівна її не пускала до свого трофейного «Ремінгтончика».

Умоствоившись на стільці перед письмовим столом Прохорової, Клавка звернула увагу, що друкарська машинка була заправлена новою стрічкою (невидана розкіш!), поряд, як завжди, стояв невеличкий стосик жовтого паперу і нова (нова!) копірка.

— Звідки стрічечка? — жартома спитала вона, трішки осмілівши після щасливої розв'язки із запізненням.

— Звідки-звідки? — повторила письменниця і, скрививши губи посмішкою, додала: — З Євбазу, вестімо!

Клавка розсміялася своїм безтурботним сміхом, який так любила Прохорова.

На столі, ліворуч від друкарської машинки, ближче до вікна лежав рукопис дитячих віршиків. Сторінок було небагато, отже, це добірочка для журналу «Барвінок». За короткий період співпраці з Єлизаветою Петрівною Клавка навчилася вгадувати за почерком настроїв письменниці та її самопочуття. З першої ж сторінки вона зрозуміла, що віршики писалися вночі не за письмовим столом, а у ліжку: папір був прим'ятий, рядки нерівні, скошені донизу, а букви скидалися на потворних жабенят.

Єлизавета Петрівна сідала за «халтурку» (так вона називала написання дитячих віршиків), коли потрібні були «швидкі гроші». Вона складала їх швидко, неначе лузала насіння, записувала відразу на чистовик акуратним почерком, практично без правок і з усіма розділовими знаками. Дитячі віршики регулярно «годували» письменницю, але Прохорова не виявляла до них жодної вдячності, адже «народжена вона була не для них, а для Сталінської премії», — так після доброї чарчини любила пожартувати вона.

Клавка енергійно, так, як це подобалось Єлизаветі Петрівні, взялася за передрук. Кинувши погляд на стосик списаного паперу, вона зробила висновок, що впорається з цим обсягом роботи досить швидко.

Єлизавета Петрівна сиділа у своєму улюбленому кріслі, закутавшись у плед, м'яла в руках папіроску (палила вона завжди в квартиру, щоб не засмерджувати кімнату) і, втупившись у верхні полиці книжкового стелажа, думала про щось своє.

Не встигла Клавка театральню підняти руки над машинкою, подібно до піаніста, чії пальці, як яструби, завмирають над клавішами за мить до початку гри, як за стіною почувся дитячий вереск, більше схожий на загрозливий ревіння «Мессершміта». Це прокинувся синок письменника Глухенького.

— Готовність номер один! — пожартувала Прохорова, щоправда, якось «в'ялуvато».

Клавка любила це слово, що вважалося у вузьких письменницьких колах «сосюринським»: воно, звичайно, не входило до офіційних словників, проте точно відображало суть критика, який не раз надиктовував їй рецензії, в тому числі і ту сумнозвісну клязу на Сосюру. Власне, тоді Володимир Миколайович і написав свою знамениту епіграму на того писаку, яка тепер ходила в письменницьких колах як фольклор:

В тебе мова в'ялуvата.

Ні, не критик ти, а вата.

Клавка стрепенулася від спогадів: Єлизавета Петрівна зайшлася сміхом-кашлем:

— Засікаємо час: десять, дев'ять, вісім, сім, шість...

Рівно на числі «нуль» двері до кімнати письменниці розчахнулися навстіж, грюкнули мідною ручкою об стінку, збили черговий шматочок штукатурки, і на порозі з'явився трирічний малюк із ранковим рум'янцем на щічках після солодкого сну і «наспаним» рубчиком від подушки.

— Сдохні, фашистській гад! — верескнув він і націлив на Єлизавету Петрівну батькову дерев'яну милицю, уявляючи собі, очевидно, що тримає в руках ППШ. — Та-та-та-та! — застрочив він, однак не втримав заважку для нього «зброю», і та гупнула об підлогу.

Єлизавета Петрівна дуже правдоподібно відкинула голову назад і трохи вбік, смішно висолопивши язика, неначе поцілена автоматною чергою.

У цю хвилину в кімнату вбігла розпатлана жінка. На красивому й молодому, але втомленому обличчі також закарбувалися сліди безсонної ночі.

— Ой, вибачте, будь ласка, Єлизавето Петрівно, ради бога вибачте!

І до сина:

— Скільки разів я тобі казала: не можна стріляти в людей, тим більше в Єлизавету Петрівну!

— Ой, вибач, бубласка! — від усього серця вибачився хлопчик і знехотя поволочив ноги до виходу з кімнати, куди його тягнула за руку Олечка, дружина поета-фронтовика Івана Порфіровича Глухенького.

На порозі хлопчик встиг спитати у Єлизавети Петрівни:

— А ти мені вілшик написала?

— Аякже! — кивнула та. — Написала. Але я тобі не зможу його прочитати.

— А чому? — з непідробним жалем у голосі спитав той.

— Ти ж мене щойно вбив!

У мозку хлопчика запрацювали логічні причинно-наслідкові зв'язки. Це було написано на його обличчі.

— Ні, я тебе не вбив! — нарешті невпевнено сказав він.

— Як це не вбив? У мене є свідки! — Єлизавета Петрівна обвела рукою присутніх.

Хлопчик продовжував аналізувати ситуацію і нарешті цілком щиро вимовив:

— Вибач, бубласка, я більше так не буду!

— Дивись мені! Ну гаразд, приходь до мене сьогодні на вечірні читання!

— Плийду, — зрадів хлопчик, і мамина рука витягла його до коридору. За вже зачиненими дверима він похвалився мамі новиною, неначе та сама її не чула:

— А я плийду до Лізи на вечірні читання!

У відповідь почулося строге:

— Максюшо, до старших треба звертатися на «ви», скільки разів я тебе вчила!

— Ой, вибач, бубласка! — знову щиросердо вигукнув він.

— Цсс! Тихо! Тата розбудиш! Він не спав усю ніч!

Клавка озирнулася на Єлизавету Петрівну. Та, відкопиливши нижню губу, замислено дивилась у вікно.

— Івана Порфіровича знову мучили нічні видіння?

Письменниця кивнула.

— І що він кричав цієї ночі?

— Те саме, що ти почула від малого Максимчика. Слово в слово.

— Саме тому ви не спали?

Та кивнула.

Клавка вказала поглядом на купку дитячих віршів:

— Це результат безсонної ночі?

Письменниця знову кивнула і скривила посмішку.

— Ну, от бачите, є щось позитивне в безсонні! — спробувала перевести на жарт Клавка.

Єлизавета Петрівна ще раз мовчки ствердно хитнула головою.

— Що там чути у Спілці? — запитала вона, не відриваючи погляду від крилатого клену за вікном.

Це було ритуальне запитання. Клавка працювала секретаркою у Спілці письменників, тому знала всі, ну, якщо не всі, то майже всі письменницькі новини. Вечорами і на вихідні вона підробляла у Єлизавети Петрівни «на дому». Але часом Клавці здавалося, що та кличе її до себе не задля друкування, а щоб бути в курсі всіх спілчанських новин. Та й справді: навіщо їй машиністка? Вона й сама непогано друкує: усю війну пропрацювала штабною друкаркою! А от новин у секретарки Спілки письменників Радянської України Клавдії Блажкевич завжди було хоч відбавляй! У спілчанській приймальні на машиністку не звертали ніякогісінької уваги, вона була «порожнім місцем», і в такий спосіб дуже зручно було отримувати новини з перших вуст. А кому ж їх переповідати? Не спілчанській же прибиральниці, яка тільки те й знає, що, підібравши черговий письменницький недопалок, нарікати: «Зачем ето делать?» Не Овсяннікову ж — спілчанському водієві, який аж зі шкіри пнеться, щоб підслухати, про що говорить начальство, яке в машині не таке балакуче, як перед Клавкою. Тому він і «підбиває клинці» до секретарки. Але вона давно вже зрозуміла, що для водіїв Спілка — це не робота, а спецзавдання. Ясно, що начальство також про це здогадується і тому поводить з шоферами вкрай обережно. Овсянніков по десять разів на день намагався зазирнути до приймальні і дешевими штучками її, Клавку, розговорити, викликати на відвертість. Але вона була «навчена»: донька ворога народу як-не-як.

То з ким же ще їй, Клавці, обмінюватися новинами, як не з Єлизаветою Петрівною! З цієї кімнати будинку РОЛІТу по вулиці Леніна, 68 жодна тасмниця не вилетить — Клавка в цьому вже переконалася.

— Найголовніша новина, Єлизавето Петрівно... — і вона зробила урочисту паузу: — В кулуарах ходять розмови, що будуватимуть ще один будинок для письменників — на Червоноармійській...

Письменниця уважно подивилася на машиністку, яка чекала на відповідну реакцію. Принаймні на «Та невже!».

Проте Єлизавета Петрівна відреагувала досить байдуже:

— На жаль, мене це ніяк не стосується.

— Як не стосується? Це стосується всіх! Це ж майже безпрограшна лотерея! Можете поставити перед Спілкою питання про покращення своїх житлових умов!

— А що мені покращувати? У мене ж тут, у порівнянні з іншими, просто рай! Велика кімната, третій поверх, вікно виходить на скверик, обіцяють запустити там фонтанчик, який до війни і за німців працював. Шикарний клен готується до осені — і все в моєму вікні! Хіба не щастя? Он Стельмах — живе майже в підвалі, на першому поверсі в маленькій темній кімнатці. Мені гріх скаржитись. А Вишеславські... У них взагалі абсурдна ситуація. Одна їхня кімната належить до квартири № 1, де живе Стельмах, а друга — до квартири № 2, де живе Вільховий.

— А як це так сталося? — поцікавилася Клавка у старожилки РОЛІТу.

— Як-як? Та так... До війни у квартирі № 1 жила сім'я Аврома Вевюрка² — був такий відомий єврейський драматург... До речі, на їдиш це слово, як і в українській, означає вивірку. І сам він по життю був як вивірка. Крутився, як білка в колесі... І, здається, навіть колись друкувався під псевдонімом Белка. Між іншим, Вевюрко дуже цікаво писав про хасидський побут. У мене десь є його книга «Брильянт». — Єлизавета Петрівна, кречучи, встала з крісла, підійшла до стелажа, задерла голову вгору, щось вишукуючи поглядом серед запилжених книжок на верхніх полицях, а потім, махнувши рукою, мовляв, не дістану, продовжила: — Це п'єса. Більш відома під назвою «137 будинків для дітей», була надзвичайно популярною на початку тридцятих. Смільна. Головний герой — щось середнє між Остапом Бендером і Хлестаковим. Він хасид, з Умані, мабуть.

— Ні, Єлизавето Петрівно, він не з Умані. Я нещодавно складала архів, — він із Калуша.

— Невже? Не знала, що там жили хасиди... ага, про що це я?

— Про квартиру Вишеславських.

— Ага. Так от, Вевюрко помер у 1935-му...

Вона затнулася. Подивилась на Клавку й уточнила:

— Він від серцевого нападу помер... Залишилася вдова — Естер, дуже освічена і надзвичайно ефектна жінка. Перекладала з німецької на їдиш. То Вевюрки жили в двокімнатній квартирі № 1 РОЛІТу. Після евакуації Естер спершу повернулася в неї, але рік тому вийшла заміж і виїхала до свого нового чоловіка в Ригу. А вона дружила з Вишеславськими, ті якраз тулилися в одній кімнатці квартири № 2, де ще жив Вільховий. Тож Естер, звільняючи свою квартиру, придумала план, достойний Остапа Бендера: Льоня Вишеславський пробиває стіну між квартирами № 1 і № 2, і так квартира № 1 з двокімнатної перетворюється на однокімнатну, туди селять Михайла Стельмаха. А Вишеславські тепер мають не одну кімнату, а дві.

— І що, їм за це нічого не було? — здивувалася Клавка.

Прохорова захрипіла сміхом:

— Дівчинко, РОЛІТ — це як монастир, тільки письменницький, а Спілка — це свого роду каста. Письменники не дуже-то дають стороннім пхати свого носа в їхні справи. Ясно, що у Спілці про все знали. Але Вишеславських люблять. То й заплющили очі на самозахват. — І вона відстовбурчила нижню губу. — То що там про новий будинок на Червоноармійській?

— Планується. Але то ще дуже далекі плани. Ясно, Єлизавето Петрівно, вам там нічого не світить, туди переїдуть... — Клавка затнулася, не хотючи зачепити письменницькі амбіції Прохорової, — ну, люди з гучнішими іменами...

Єлизавета Петрівна не подала й знаку. Клавка продовжувала:

— Почнеться рух. Одні квартири звільнятимуться, туди переїжджатимуть нові мешканці. І ви можете під цей галас з'їхати від Глухеньких...

Єлизавета Петрівна насупилася:

— А що Глухенькі? Чим вони тобі не вгодили?

— Ой, Єлизавето Петрівно! Я ж не сліпа! І не глуха! Іван Порфірович — людина, — вона притишила голос, — трохи неспокійна... Вам буває часом дуже важко зосередитися на творчій праці...

Єлизавета Петрівна закопилила губу.

— Якби ви знали, скільки заяв від письменників падають на стіл відповідального секретаря! Як рясний дощ! Дивишся — у всіх нестерпні умови праці! І у великих, і у графоманів! Тільки вашої заяви там нема! Напишіть! Нічого вам не відпаде!

— Клавусю, люба, ну як ви можете таке говорити! Глухенький — бойовий офіцер! Людина, покалічена війною! Він бачив смерть. Він заподіював смерть... Ви навіть не уявляєте, як йому з цим жити...

— Так він же фашистів убивав!

— Це теж люди.

— Фашисти — люди? Ой, Єлизавето Петрівно! Щось ви неправильно говорите! Я цього не чула! — і Клавка демонстративно затиснула собі вуха двома вказівними пальцями.

Вона завжди так робила, аби зупинити небезпечні розмови Прохорової, на які ту немов нечистий підбивав. А вона, Клавка, як ніхто, добре знала, до чого це може призвести. Хоч, за великим рахунком, письменниця мала рацію. Глухенького можна тільки пожаліти. Колись на дні народження у Єлизавети Петрівни в цій же кімнаті за святковим столом Клавка сиділа поруч Івана Порфіровича, а той, добряче хильнувши, витягнув з нагрудної кишені зім'яту фотокартку і став тицяти їй під носа. Це було старе німецьке фото, на ньому була білява дівчинка з косичками в мереживному платтячку і щокатий хлопчик у подовжених шортах із шлеєчками. «От скажи мені, на хріна я його вбив? — Глухенький дихав на неї, як Змій Горинич, гарячим духом самогону. Картка тряслася в його руках. — От на хріна? Хіба ця смерть щось змінила? Це якось вплинуло на хід світової революції? Ні хріна! А тепер ці діти живуть без батька, а я щоночі бачу його голубі спокійні очі. Спокійні-преспокійні. І ці очі мене просто вивертають навиворіт!..»

...Прохорова і Клавка перейшли на шепіт.

— Єлизавето Петрівно, я вам дурного не раджу. Попросіть не за себе, а за нього, мовляв, йому потрібна окрема квартира.

— Ну то й що? Подумай сама: якщо Глухенький з'їде, то підселять мені якогось гебешника. У мене тут і без того завелика площа як на одну людину. Рятує те, що я колишня пепеже³ з «кам'яною стіною» за спиною.

— Єлизавето Петрівно, навіщо ви так про себе? Ви ж герой! Ви — фронтовичка! У вас же «Червона зірка»! І купа медалей.

— Ти друкуй, друкуй! — іронічно обірвала її Прохорова.

Клавка ображено шморгнула носом і приступила до друкування.

Вона робила все автоматично, а сама думала про своє. І чого їй приспичило намовляти Прохорову? Що їй від того? Єлизаветі дуже зручно тут жити. Кімната майже в півтора раза більша від тої, що у Глухеньких, прислуга під рукою... Стоп! А порожня кімната? Зараз когось підселять туди — тоді Прохоровій з її нервами хіба що в зашморг! Але ж можна попросити, щоб цю маленьку кімнатку віддали герою війни Глухенькому!..

— Послухайте! — вигукнула Клавка і водночас почула «Дивись-но сюди!» Прохорової. Жінки розсміялися. Таке трапляється в них не вперше. І Клавка могла дати голову на відсіч, що їх навідала одна й та сама ідея.

— Ти про маленьку кімнатку? — крізь сміх запитала Єлизавета Петрівна.

— Ага!

— Так, я напишу заяву за Глухенького. Щоб йому віддали цю кімнатку. Сам він цього не зробить. Надто гордий.

— Та ні, — не перестаючи сміятися, пошепки заперечила Клавка. — Не гордий. Просто він з усім начальством пересварився. Та й не один раз.

Жінки захихотіли. Клавка говорила і при цьому не переставала друкувати. Прохорова в такі хвилини милувалася своєю секретаркою з її талантом робити кілька несумісних справ одночасно.

А Клавка насолоджувалася можливістю провести ранок вихідного дня у Єлизавети Петрівни, у будинку, де все було не так, як у світі назовні — суворому й невблаганному. Це, по суті, був навіть не будинок, а «письменницьке село», де жили милі, начитані, інтелігентні люди, не те що в неї вдома у «підземеллі» — в напівпідвальному поверсі будинку по вулиці Чкалова, 45-в!

Там Клавка народилася 26 років тому, але трьома поверхами вище. Блажкевичам тоді належала майже половина поверху. Однак події тридцять сьомого, про які Клавка забороняла собі навіть згадувати, відібрали у неї спершу батька, одного з провідних інженерів «Ленінської кузні», а згодом і матір, лишивши доньку на руках бабусі та дідуся. Тоді ж і понизився їхній житловий статус від панських

апартаментів до напівпідвальної кімнатки, слава богу, в цьому самому будинку і з виходом на сонячний бік.

Під час війни Клавка з дідусем і бабусею виїхала в евакуацію в Ташкент, але повернулася звідти сама: старенькі залишилися назавжди в розпеченій землі «города хлібного».

Люди, які в 1937-му вселилися в квартиру Блажкевичів на третьому поверсі, трохи затрималися з поверненням з евакуації. Скориставшись цим, Клавка якось уночі разом з дядь-Гаврилом перетягнула старі батьківські меблі до себе вниз.

Дядь-Гаврило був її сусідом по комуналці — він жив через стінку у вузькій, як пенал («як гроб», за його словами), кімнаті, по суті, комірчині. Єдине, що відрізняло її від труни, — це вікно, теж на сонячний бік. З вікна було видно підворіття сусіднього будинку, що виходило на вулицю Чапаєва, і дядь-Гаврило вів облік тих, хто проходив через прохідний двір — з вулиці Чкалова на вулицю Чапаєва. Саме так він убивав час: повернувшись із фронту без однієї ноги і з «душею, порваною, як баян» (так любив він казати про себе), він не бачив ніякого сенсу в житті.

Ще однією Клавчиною сусідкою по квартирі була Емма Германівна — сліпа пенсіонерка. Її спіткала та сама доля, що й Клавчину родину, — її також переселили з четвертого поверху в напівпідвал. Але це сталося набагато раніше, ніж з Блажкевичами, — ще в двадцяті роки: буржуазні замашки мамзель Бруслевської, колишньої вихованки Інституту благородних дівиць і випускниці Вищих жіночих курсів, ніяк не відповідали революційним віянням молодій країні Рад.

Оскільки будинок 45-в стояв на схилі, то одна частина квартир виходила, за словами Емми Германівни, «на світ божий», решта упиралася вікнами в схили Афанасіївського яру⁴. Вікна кімнати мадам Бруслевської дивилися на гнітючу на вигляд стіну в підворітті. Але цю кімнату вона вибрала собі сама, оскільки в ній поміщався рояль, за яким вона давала до війни приватні уроки музики.

Усього на їхньому напівпідвальному поверсі значилося п'ять квартиронаймачів: у трьох однокімнатних помешканнях — Клавка, Емма Германівна і «дядь-Гаврило», а у двох двокімнатних — Вінницькі і Бронштейни.

Найсонячнішою в квартирі була кухня: вона розташовувалася на куті будинку, її два вікна виходили на південь і на захід. Це був не лише найсвітліший на поверсі, а й найтепліший простір. На кухні стояла одна плита, яку розпалювали дровами рідко, переважно для господарських потреб (наприклад, коли виварювали білизну), а от готували їсти на кухні лише Клавка або дядь-Гаврило, у них на трьох (включно з Еммою Германівною) був один примус, завжди в ідеальному (завдяки дружбі Клавки з майстром Яшею-«керосінщиком») стані. Решта сусідів за допомогою перегоронок (спроектованих і зведених дядь-Гаврилом) зробили собі маленькі «передбанники», там і стояли їхні примуси. З тих маленьких кацебірок нерідко долинали запаморочливі запахи курячих бульйонів і риби-фіш. У тому, що сімейства Вінницьких і Бронштейнів не готували на спільній кухні, було щось дуже гуманне: вони не хотіли демонструвати свою заможність перед сусідами-голодранцями. Хоча, напевно, і побоювалися їх трохи: хто його зна', що спаде на думку дядь-Гаврилу, він такий, що може й плюнути у сусідську каструлю.

Тож так виходило, що кухня була «спільною вітальнею» для Клавки, дядь-Гаврила й Емми Германівни, де вони часто разом товклися, за винятком тих годин, коли там бавилися діти Вінницьких і Бронштейнів.

Удома на Клавку чекали дядь-Гаврило без ноги і сліпа Емма Германівна.

Зате тут, у Єлизавети Петрівни, завжди була або тепла компанія, або смачна вечеря «в складчину», або інтрига, або цікава розмова, або все разом узяте...

Ось і зараз до неї зайшов Іван Порфірович, і вони з Прохоровою «крутили» його щойно написаний вірш у пошуках незатертої рими.

Дивна ця Прохорова. На перший погляд, дуже зрозуміла. В її манері поведінки було щось від Клавчиної бабусі: якась провокативна різкість у судженнях, якесь непманівське ставлення до побуту. Це й насторожувало Клавку: не могла вона бути такою! Не могла — й годі! Єлизавета Петрівна мала зразкове походження, про яке тільки міг мріяти будівник соціалізму, — пролетарське, не те, що Клавка — з «гнилої» технічної інтелігенції. А Прохорова не просто з робітничого класу, а з пролетарської династії. З її автобіографії Клавка знала, що вона ще підлітком працювала на заводі «Більшовик», а її батько на

початку ХХ століття очолював знаменитий марксистський гурток «Союз за визволення робітничого класу».

Єлизавета Петрівна була членом ВКП(б)У і фронтовичкою, вона повернулася в Київ рік тому, у 1946-му, з орденом та медалями. В її особовій справі записано, що вона була членом репатріаційної комісії, яка займалася переміщенням співвітчизників, котрі опинились у Німеччині з тих чи інших причин, на батьківщину.

Стоп, а скільки їй років? Клавка напружила пам'ять. Прохорова 1910 року народження, отже, зараз, в 1947-му, їй тридцять сім...

У коридорі задзвенів телефон. Прохорова підскочила на місці, а тоді прожогом кинулася до нього. За кілька хвилин повернулася з рум'янцем на обличчі (де й поділися наслідки безсонної ночі):

— Так, Ваню і Клавочко, на сьогодні все, зараз по мене зайдуть...

Клавка за короткими незакінченими фразами Єлизавети Петрівни — на кшталт «пепеже», «мій генерал», «мій гріх» тощо — здогадувалася, що та мала на фронті тривалий і, судячи з усього, міцний зв'язок з людиною і що він, цей роман, після війни продовжувався, однак у засекреченій формі. У продуктивній шафці Єлизавети Петрівни завжди були запаси тушонки, горілки, шоколаду. І їх походження неважко було визначити по армійських етикетках.

Клавка ні разу ще не бачила «генерала» Єлизавети Петрівни, хоча за бажання могла підстерегти його. Але їй завжди щось перебивало. То гордість, а то звичайні побутові дрібниці: наприклад, сьогодні був базарний день, треба було встигнути трохи скупитися. Не стирчати ж їй тут, під під'їздом, як спілчанський водій під приймальнею.

Розділ 2

Клавка вийшла з під'їзду, зробила великий ковток прозорого повітря вулиці Тимофіївської⁵ і помчала по Чкалова вниз, до Євбазу⁶. Зазвичай по суботах після відвідин Єлизавети Петрівни вона йшла туди з «чарівним конвертиком», де був її скромний, проте стабільний заробіток, і купувала три пиріжки з горохом — один собі, один дядь-Гаврилу і один — Еммі Германівні, яка віддано дожидалася її на табуреточці в кухні, втупивши незрячий погляд у вікно.

Євбаз кипів, як густий борщ у каструлі. Прогулянка по ньому заміняла Клавці денний кіносеанс. Окрім необхідних у щоденному побуті речей, тут продавали багато «буржуазного непотребу». Ох, як вона любила ці витребеньки, які ніколи не згодяться в господарстві справжнього будівника соціалізму! Вона починала огляд базарних рядів з кінця і човгала своїми зношеними черевиками аж до їх початку. Не вона сунула вздовж нерівних, хаотично вилаштованих рядів — це вони перед нею рухалися безкінечним різнобарвним конвеєром. Час від часу вона поглядом його зупиняла: коли в очі впадало щось симпатичне чи незрозуміле, що гачком зачіпало її увагу, вона зупинялась і могла довго стояти й розглядати річ, крутити її в руках, спілкуватися з нею і мріяти, що, коли в неї будуть гроші, вона обов'язково витратить їх на такий непотріб. Ось, скажімо, настільна лампа у вигляді папуги-какаду. Кому вона зараз може здатися? Тут хоч би наїстися. Невже хтось спокуситься нею? Клавка перевернула лампу і побачила, що річ трофейна, з Німеччини, і дуже непрактична: ця прекрасна потвора займає піввалізи, це ж скільки маленьких фарфорових фігурок пастушків і пастушок можна було б замість неї привезти! А мереживних серветок чи фіранок, виплетених дбайливими руками бездоганних німецьких господинь? Іще більше!

«Конвеєр» рухався далі: біноклі, калейдоскопи, морські мушлі, грамофон, кристалеві вази та попільнички, нікельований самовар, мідні та срібні підсвічники, карафка з червоного скла, сифон для газованої води, статуетки з бронзи й мармуру, вазочки і шкатулки з оніксу, ляльки-японки в кімоно, важке чорнильне приладдя, синя скляна пляшечка з пульверизатором для одеколону, альбом для

фотографій у шкіряній обкладинці, копилки-скарбнички, мідні ручки від дверей та вікон, старі листівки. Словом, мотлох, або, як кажуть на Євбазі, хлам. Була б її воля — загребла б усе, не торгуючись, усі ці речі! І сиділа б вечорами, обмацувала їх руками, пожирала очима, нюхала їх, спала б із ними.

Але після минулорічного голоду і холоду рука не піднімалася купувати щось неістівне і «невдягальне». Аж згадувати моторошно... Клавка працювала секретаркою у Спілці ще з 1944 року, коли СПРУ переїхала з Харкова в Київ, спершу на посаді машиністки з окладом 350 карбованців, а згодом — на посаді секретаря з окладом 400 карбованців. Таку саму зарплату, наприклад, отримував бухгалтер (не головний, у того був оклад аж 900 крб.). Жити можна. Та й із Максимом Тадейовичем завжди було затишно. Але в листопаді 1946-го прийшло нове керівництво, і її делікатно попросили звільнитися за власним бажанням, щоправда, з виплатою компенсації за 24 дні невикористаної профвідпустки. Ясно, що кожен керівник хоче мати біля себе «свою людину», Клавка не ображалася. Але, як на зло, саме зима 1946–1947 років виявилася страшенно голодною і холодною. Виживали, як могли: дядь-Гаврило попервах підстрілював з рогатки голубів і горобців, Емма Германівна своїми музикальними пальчиками общипувала їх, а Клавка варила з них бульйон. Але скоро таких умільців, як дядь-Гаврило, побільшало: основну конкуренцію становила шпана з Євбазу, тож скоро в окрузі Афанасіївського яру зникли всі птахи.

Клавка в розпачі піддалася на умовляння Емми Германівни сходити до батюшки Євлампія в стару церквушку на Володимирській гірці. Піп був відомий тим, що під час німецької окупації тричі на день посилав прокляття на адресу сатани Сталіна і всього більшовицького кодла, а після визволення Києва став проклинати сатану Гітлера та його виплодків. Взагалі Емма Германівна була ревною католичкою, проте, коли треба було щось попросити у Бога, йшла до цього Євлампія, який славився також своїми екзорцистськими сеансами й особливими відносинами з потойбічним світом. Клавка як переконана атеїстка навіть чути про це не хотіла, але в критичний момент, можливо, у стані якогось запаморочення від голоду й холоду, таки склала компанію сліпій сусідці. Вони з грудкою воску — це все, що вони мали і могли пожертвувати на церкву, — прийшли до батюшки Євлампія, той

хвилин десять перешіптувався з Еммою Германівною, після чого вона імпульсивно схопила за руку Клавку і сказала, що їм треба обов'язково потрапити в київські печери і помолитися святому Антонію, який повертає загублені речі, тож поверне і втрачену роботу. Зимову дорогу пішки до Печерської Лаври сліпа жінка витримала мужньо. В самі печери вони не потрапили, але Емма ревно молилася при вході до них. Біля колодязя з «цілющою водою» її впізнало кілька ченців. Це були досить міцні хлопці в темних рясах — як виявилось, вона колись вчила їх хоровому співу. Так Емма з Клавкою опинилися на монастирському обіді з гарячим капустаком і сухарями з чорного хліба, під час якого з'ясувалося, що в церковній традиції святих Антоніїв кілька, і той, що повертає загублене, — це зовсім інший, не з Печерської Лаври. Клавка тільки посміялася, проте Емму Германівну, здавалося, це зовсім не збентежило. Трохи перепочивши, вони вирушили в довгу путь назад. Повернувши від Володимирської на Велику Підвальну чи то пак на Ворошилова⁷, вони зустріли під будинком Спілки письменників обожнюваного Клавкою Малишка, якому вона не раз надурняк передруковувала вірші. Андрій Самійлович кинувся до неї, як до рідної, і повідомив, що її розшукує Олександр Євдокимович⁸, оскільки Спілці терміново потрібна секретарка, і не просто секретарка, а саме вона.

Клавка не вірила своїм вухам. Її атеїстична натура, що всіляко пручалася церковному мракобісню, ніяк не могла змиритись із тим, що молитва католички мадам Бруслевської до «не того» святого Антонія за посередництва православного попа подіяла, та ще й так швидко...

Виявляється, секретарка, яка прийшла була на Клавчине місце, оскандалилася своїми граматичними помилками й задерикуватим характером, тож її, Клавку, і попросили повернутися. Насправді, ініціатива повернути на секретарське місце саме її належала Андрієві Самійловичу, який практично вів спілчанські справи з листопада по січень, оскільки Олександр Євдокимович увесь час був то на лікуванні, то у відрядженнях. Але й він не заперечував проти Клавчиної кандидатури.

Вона вийшла на роботу у Спілку в лютому, і це було неймовірне щастя: на Ворошилова, 3 були печі, а до печей були дрова! Там вона могла погрітись! До того ж, часом їй перепадала навіть склянка чаю з сахарином від начальства.

В один із перших робочих днів вона познайомилася з Єлизаветою Петрівною, що якраз повернулася з фронту і прийшла до Спілки владнати житлові справи. Клавка пам'ятає, як та стояла посеред приймальні, ніби королева з якоїсь соціалістичної казки (що їх, до речі, сама й писала): в формі, погонах, з орденом і медалями на грудях... А головне — в лискучих армійських чоботях. Клавка зиркнула на них і уявила, як же має бути тепло ногам цієї ефектної жінки, — й автоматично її пальці в старих черевиках скоцюрбилися від холоду. Клавка підвела очі вгору від чобіт і здригнулася, нашттовхнувшись на прискіпливий погляд письменниці, тоді з переляку різко опустила голову, втупилась у клавіатуру машинки й енергійно забарабанила по клавішах. Додрукувавши сторінку, вона вже була намірилась вийняти її, однак Єлизавета Петрівна виявилася спритнішою: професійним рухом крутнула коліщатко для подачі паперу, витягла аркуш і уважно пробігла очима текст. Потім глянула на оригінал — то були каракулі на листочку зі шкільного зошита в клітинку — і розсміялась: «О, я бачу, у Спілці друкарки грамотніші за письменників! Дожилися!»

— Лізко, — шепнув їй на вухо Андрій Самійлович, який тут опинився так само несподівано, як і тоді — на зимовій вулиці з «благою вістю» для Клавки. — Цс-с! — і, підморгнувши своїм «монгольським» оком, легким порухом голови показав кудись убік.

Єлизавета Петрівна озирнулась: Микола Савелійович Середяк, автор тексту, стояв до неї спиною, але по його вухах було видно, що він усе почув: вони горіли, як першотравневі транспаранти. Клавка, що стала свідком цієї сцени, посміхнулась, її усміх підхопили Андрій Самійлович і Єлизавета Петрівна. Так вони й здружилися.

...Клавка впіймала себе на тому, що вже хвилин зо п'ять стоїть на одному місці, втупившись у стару будку чистильниці взуття на розі Євбазу та бульвару Шевченка. Стара гречанка (справжнє її ім'я ніхто не знав, її так і кликали — «Гречанка») чистила черевики й чоботи перехожим, торгувала ваксою, щітками, підківками на чоботи і шнурками для черевиків. Чистильниця, здається, вже давно терпляче очікувала, коли нарешті Клавка пробудиться зі сну і простягне свій потертий черевик на чищення. Загалом Клавка користалася цими послугами нечасто, тільки коли треба було перед якоюсь подією надати більш-менш пристойного вигляду її розношеному взуттю: Гречанка

вміла будь-які старі-престарі шкари заgrimувати під майже нові, і в такому стані вони могли протриматись до двох днів.

Зараз у Клавки потреби в оновленні взуття не було, здається, ніяких урочистих подій не передбачалося, однак після довгого зорового контакту з чистильницею вона як інтелігентна дівчина відчула себе зобов'язаною привести в порядок черевики й поставила ногу на дерев'яну колодку. Гречанка була знаменита не лише як «взуттєва чаклунка», а й як «центральне бюро довідок»: вона знала все на світі, а особливо те, що діялося на Євбазі й навколо нього, а її улюбленими сюжетами були всілякі «страшилки».

Саме від неї Клавка почула «чорну» історію про те, як під час окупації, дуже голодної зими 1942–1943-го, один чоловік, що переніс складну операцію, став підозріло швидко одужувати, а його рана заростала мало не на очах. Лікар (а він був німець) поцікавився, де той харчується. Чоловік сказав — на Євбазі, у тітки, яка готує дуже смачні котлетки. «Ану принесіть мені таку котлетку!» Коли німець здав виріб на аналіз, то виявилось, що він з людського м'яса.

«Ну як ви можете такі дурниці розповідати! — обурилася Клавка, почувши цю байку з уст Гречанки. — Жодна лабораторія в світі не розпізнає таке, тим більше під час війни та розрухи!» Клавка як свідома комсомолка ненавиділа не лише церковне, а й побутове мракобісся.

Гречанка ніскільки не збентежилася. Вона й сама, мабуть, не вірила в те, що розповідала. Для неї головним було дискредитувати тьотю Фросю, яка торгувала котлетками неподалік від неї. Власне, в своїх оповідях вона й натякала на ту. Десь колись вони побили горшки між собою.

Після Клавчиного зауваження Гречанка стелула плечима: «Звідкіля мені знати? — і, невинно кліпаючи, розвела руками. — За що купила — за те продаю!»

Тепер щоразу, чистячи у Гречанки черевики, Клавка з огидою згадувала ті котлетки з людського м'яса. Після тієї історії вона хотіла була відмовитися від послуг чистильниці і переметнутися до ассирійців. То були дивні смагляві люди, що називалися чужими східними іменами і розмовляли між собою незрозумілою мовою. Вони тримали свої чоботарні — розсувні рундучки — на перехрестях центральних київських вулиць. Часом вона забігала до них по дорозі

на роботу. Але для цього треба було зробити добрячий гак, крім того, у будці міг уже сидіти клієнт, а в будні у Клавки не було багато вільного часу, тому їй зручніше було робити це на вихідних, які вона зазвичай проводила або у своєму улюбленому письменницькому «селі» — РОЛІТі,— або у своєму улюбленому «театрі» — на Євбазі. Тож і виходило, що вона частіше користувалася послугами євбазівської чистильниці. Та й, чесно кажучи, краще за неї ніхто не приводив взуття в порядок, принаймні жіноче.

Гречанка рвучко взялася за роботу. Чомусь сьогодні вона була підозріливо мовчазна. Трохи збентежена цим фактом, Клавка, щоб якось встановити з нею сякий-такий контакт, запитала:

— Ну, що чувати?

Жінка підняла на неї очі, пасмо її чорного, як смола, волосся вибилося з-під вовняної хустки, закривши пів-обличчя, але на цей раз вона не здмухнула його набік, як зазвичай, а опустила голову. Гречанка шморгнула носом, і на кінчик Клавчиного черевика впала велика сльоза.

— Фроська померла... — здавлено проскиглила чистильниця.

Клавка напружила пам'ять:

— Це та, що робила котлетки з людського м'яса?

Гречанка підвела на неї гнівний погляд. Здавалося, її чорні очі пропечуть Клавку наскрізь:

— Ти що слухаєш брудні плітки! Не було такого!

«Отакої!» Дівчина кліпнула й замовкла.

...Клавці треба було трохи скупитись і забігти до Яші, в майстерню примусів. Але по дорозі вона мала перевірити, чи дядь-Гаврило не стирчить біля базарної шпани, яка махлює на картах. Відомий шахрай Рижий зазвичай сидів на землі і тасував три карти — дві чорні й одну червону. Потім кидав на землю всі три і закладався на п'ятдесят карбованців, що ніхто не вгадає, де червона масть. Дядь-Гаврило підігравав йому, «вгадуючи», де карта. Це під'юджувало роззяв, які юрмилися навкруг, і вони куплялися на легкі гроші. Коли ж вони вступали в гру зі своєю п'ятдесяткою, Рижий вправно ховав червону карту в рукав, непомітно міняючи її на чорну. Природно, що роззяви програвали. Добре, коли все обходилося без жертв. А часом перепадало всім, в тому числі дядь-Гаврилові. Він на своєму дерев'яному протезі далеко забігти не міг, тому й ставав легкою

здобиччю обдурених гравців. Клавці не раз доводилося забирати його з міліції або виходжувати після побоїв.

Тому, буваючи на Євбазі, вона намагалася вистежити, чи не валандається десь тут дядь-Гаврило. Їй легше було перестрахуватися, ніж потім мати додатковий клопіт.

І тут здаля — з того кінця базару, де починалися Арештантські городи⁹, вона впіймала вухом знайомий перебір на гармошці-трирядці, вслід якому почувся рипучий, але досить звучний голос дядь-Гаврила:

*Этот случай совсем был недавно,
В сорок третьем военном году.
Офицер после жаркого боя
Пишет письма в родную семью:
«Дорогая жена, я калека,
У меня нету левой руки,
Нету ног — они верно служили
Для защиты родной стороны».*

Клавка заспокоїлася: значить, дядь-Гаврило зараз із «самоварами» — інвалідами-фронтовиками без рук і ніг. Він сидить прямо на брудній запилуженій землі, відстібнувши дерев'яний протез, і грає на гармошці. Поряд сидять безногі інваліди — на саморобних візочках з «утюжками», прилаштованими до обрубків рук для пересування. Дядь-Гаврило в порівнянні з ними був здоровим дядьком, тому часто захищав їх, переважно від євбазівської шпани, якщо тій щось свербіло в одному місці. Але це бувало рідко. Зазвичай у кожного була своя територія і вони намагалися не перетинатись. Якщо дядь-Гаврило із «самоварами», значить, він «при ділі» і за нього можна не переживати: вони його там і нагодують, і пригріють, і душу з ним відведуть, виспівуючи свої жалібні куплети. Навколо них тупцятимуть жінки, слухатимуть інвалідів, витираючи сльози кінчиками хусток, і кидатимуть в їхні картузи копійку або якесь яблуко чи бублик.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ